

HET MOEILIJKE JAAR 1915 IN NEDERLAND

Achtergronden bij de toenadering tussen René De Clercq en Jan Derek Domela Nieuwenhuis Nyegaard

Op 16 december 1915 ondertekende René De Clercq in Amsterdam een beginselverklaring, hem voorgelegd door dominee Jan Derek Domela Nieuwenhuis Nyegaard. Vanaf dat ogenblik waren beiden aan elkaar gebonden, in een verscherpt activistisch avontuur, dat voor beiden, na de oorlog, aanleiding zou geven tot een terdoodveroordeling. Het betrof hier de zgn. 'Zeven Punten' van Jong-Vlaanderen, dat zoals bekend een radicale breuk met België nastreefde en de oprichting, onder Duitse curatele, van een 'Koninkrijk Vlaanderen'. Hoe was de hartstochtelijk koningsgezinde dichter tot deze onomkeerbare stap gekomen? Het is een lange, bochtige weg geweest, die een aanvang nam, eind september 1914, wanneer de familie De Clercq, net als vele andere, de wijk naar Nederland had genomen, en zich eerst in Baarn (de provincie Utrecht) kon vestigen. Korte tijd nadien kreeg de dichter een betrekking als leraar aan de Belgische School in Amsterdam. Nog voor het jaareinde vond hij een definitieve verblijfplaats in Bussum, in het Gooi, met goede verbindingen zowel naar Utrecht als Amsterdam, en bovendien het stadje waar de bekende Nederlandse schrijver Frederik Van Eeden verbleef. Utrecht had voor De Clercq een speciale betekenis: daar bewoog zich een fervente Groot-Nederlandsgezinde groep die aardig wat aandacht in de volgende maanden zou opeisen.

De herfst 1914 is voor de dichter, behalve voor de onverkwikkelijke aangelegenheden van vlucht en nieuw onderkomen zoeken, in stilte verlopen. Van politieke geruchten lijkt niets door te dringen. Nochtans waren, zowel in Vlaanderen als in Nederland, ontwikkelingen op gang gekomen die kort nadien De Clercq fel zouden beroeren. De eerste ontwikkeling voltrok zich in zijn oude 'vechtstad' Gent. Daar had, reeds in oktober, de protestantse dominee Nieuwenhuis een aardige boom opgezet met de pas aangerukte Duitse bezettingsautoriteiten. Binnen de maand discussieerde een kleine groep 'Jong-Vlamingen' over een beginselprogramma dat alle heil verwachtte van 'het machtig overwinnende Duitsland'¹. Het duurde evenmin lang vooraleer deze groep, met steun van de bezetter, voornamelijk in de persoon van Hermann Felix Wirth, verbonden aan de perscensuur van het Vierde Leger te Gent, aan een eigen krant dacht. Dit zou *De Vlaamsche Post* worden (eerste nummer op 21 februari 1915). Deze plannen bleven helemaal niet verborgen. In Nederland was men lang voor het verschijnen op de hoogte van deze Gentse drijfveren.

De man die het Jong-Vlaamse avontuur met argusogen bespiedde was Frans Van Cauwelaert. In volle Antwerpse debacle was hij, na een kort oponthoud in Roosendaal, in Scheveningen bij Den Haag gearriveerd, gretig afwachting welke taak de Belgische regering hem zou voorstellen. Van Cauwelaert wilde meer dan wat humanitair werk voor de vele vluchtelingen. Hij sloeg de vriendelijke uitnodiging af van zijn collega in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, Alfons Van de Perre, om mee te gaan op officiële zending naar Zuid-Afrika². Liever ageerde hij in de Nederlandse pers, ten voordele van zijn eigen inzichten en politiek programma. Op 4 december ging hij in op een voorstel van Leo Simons (van de 'Wereldbibliotheek', Amsterdam) om in de *Nieuwe Amsterdammer* (de zgn. *Groene*) een rubriek te openen over 'Vlaamsch Leven'. In de redactie van deze krant vonden toen belangrijke wijzigingen plaats: vanaf 1 januari 1915 zou Frederik Van Eeden de leiding krijgen. Hij zou zowel met Van Cauwelaert als met De Clercq hartelijke betrekkingen onderhouden. De dag na het antwoord aan Simons kwam Stijn Streuvels op bezoek in Scheveningen. De man uit Ingooigem was al weken bekommerd over wat er met zijn grote strijdmakker als Van Cauwelaert gebeurd was.

Natuurlijk liep het gesprek ook over de nieuwe rubriek en Streuvels beloofde prompt medewerking. Waar Van Cauwelaert naartoe wilde bleek duidelijk op 19 december 1914: 'Aan de mannen van het Vlaamsche woord'. De Antwerpse volksvertegenwoordiger riep Hugo Verriest (als eerste!), August Vermeulen, Stijn Streuvels, Karel Van de Woestijne, René De Clercq, als de voornaamsten op 'de stilte te verbreken', om aldus hun Vlaamse overtuiging op dit eigenste ogenblik voor het publieke forum te brengen³. Het literaire pantheon van Van Cauwelaert bestond vooral uit de drie notoire West-Vlamingen en een kern uit de garde van 'Van Nu en Straks'. Nog in augustus 1913 had hij in Ingooigem velen van hen gezien en gesproken op de opzienbarende hulde aan pastoor Verriest. Maar het verbreken van de stilte lag niet zo eenvoudig. Regeringsleden als Charles de Broqueville, Joris Helleputte en Prosper Pouillet hielden daar niet van. Voornamelijk deze laatste, als regeringsafgevaardigde in Den Haag gepositioneerd sedert februari 1915 (op het ogenblik dat Van Cauwelaert met zijn echte plannen begint), was het daarover met de Vlaamse leider duidelijk oneens. Het leek er maar sterk op dat de volksvertegenwoordiger de afgesproken en opgelegde 'Union Sacrée' al te graag doorbrak.

Voor Van Cauwelaert betekende dit slechts een voorlopige journalistieke strategie. Hij wou een *eigen* krant in Nederland. Maar eerst moest hij op reis naar Italië, in opdracht van de industrieel Lieven Gevaert. Vanuit Milaan schreef hij op 5 januari 1915 een brief aan zijn vrouw. Daarin beklagde hij zich fel over de agitatie in Gent van Domela en medestanders. Heeft dat meegespeeld in zijn opzet om een krant uit te geven en heeft hij op zijn terugtocht via Le Havre de hoge heren van de regering over zijn persinitiatief gesproken? Waarschijnlijk wel. Niet eens zo veel dagen later, 19 januari, kreeg Domela het bericht dat de krant van Van Cauwelaert *De Vlaamsche Stem* zou heten. Vanuit Gent werd met een Duits paspoort Leo Picard, op dat ogenblik nog een overtuigd medestander van de dominee, naar Nederland gestuurd. Tussen 20 en 25 januari heeft deze een aantal mensen bevraagd, onder wie ook René De Clercq. Het zijn de allereerste contacten tussen Gent en Amsterdam. De posities werden dus al heel vroeg afgetast. Of en hoe De Clercq is ingegaan op deze Gentse informatie is niet bekend⁴. Voorlopig bleef hij buiten elke discussie.

De Vlaamsche Stem verscheen op 1 februari. De redactie kon trots meedelen dat veel gedichten, ja zelfs een 'mengelwerk' van René De Clercq zouden opgenomen worden. De gedichten die in de volgende dagen reeds aan bod kwamen zijn belgicistisch, royalistisch, strijdvaardig, maar meestal teksten die uit de vooroorlogse tijd stamden of enigszins aan de nieuwe omstandigheden werden aangepast⁵. Inmiddels hield Van Cauwelaert vast aan zijn eerste oproep. Hij herhaalde die expliciet in zijn eigen krant, op 7 februari. In Scheveningen ontving hij eveneens korte tijd nadien de Gentenaar Reimond Speleers (bekend in ANV-kringen). Het is een wantrouwig en mistig gesprek geworden, zelfs al bleek dat de befaamde oogarts niet erg veel van Domela Nieuwenhuis moest weten⁶.

In elk geval was het duidelijk dat men in Gent en Amsterdam, over en weer, elkaars politiek-ideologische positie goed inschatte. In *De Vlaamsche Stem* bazuinde Gabriël Opdebeek in vier bijdragen (19-22 februari) de lof uit over De Clercq, 'onze grote en populaire dichter', van nabij gevolgd door André De Ridder, die zijn vooroorlogse veetjes met een breed gebaar wilde vergeten. Kortom, de volkse poëet was een onmisbaar boegbeeld van Van Cauwelaerts krant. Hij besefte dat, deed dat van harte en vanuit volle (politieke) overtuiging. De krant raakte snel bekend, ook achter de Vlaamse frontlinies. Kapelaan Cyriel Verschaeve in Alveringem meldde enige tijd nadien aan mej. Marie-Elisabeth Belpaire het bestaan van dit blad. Hij had er ook de gedichten van De Clercq gelezen, al vond hij ze maar matig⁷. Verschaeve was geen grote fan van De Clercq.

Midden deze glorieuze wierook rond het hoofd van De Clercq verscheen op 21 februari 1915 het eerste nummer van *De Vlaamsche Post* in Gent, die de volgende dag reeds begon met

aantekeningen uit het Oorlogsdagboek van Streuvels. Dat was voorbereid door een bezoek van Pressedelegierte Wirth, Domela Nieuwenhuis, en Willem De Vreese aan Ingooigem, zowel bij Streuvels als bij Verriest. Luc Schepens vermeldt daarbij dat de oude pastoor bij deze besprekingen (4 februari) ‘een belangrijke rol zal gespeeld hebben’⁸. Streuvels accepteerde om een gedeelte van zijn oorlogsdagboek aan de Gentse krant af te staan. Hij at dus van twee walletjes. Begin van de maand was een stuk in *De Vlaamsche Stem* verschenen, nu een groter gedeelte in *De Vlaamsche Post*. Het zou hem zuur opbreken. Een maandenlange, pijnlijke polemieek was er het gevolg van, en De Clercq werd er, eigenlijk ten onrechte, in gemengd, naar aanleiding van het gedicht *Onder den helm*. Tussen Streuvels en De Clercq, zo schreef Lode Wils in 1974, is het omwille van dit gedicht nooit meer goed gekomen⁹.

Het Gentse blad riep van meetaf aan zware tegenstand op in Nederland. Zowel Léonce Du Catillon als Albéric Deswarte voeren heftig uit: geen enkele Duitse inmenging kon geduld worden¹⁰. De Clercq stond voldoende dicht bij de redactionele leiding van Van Cauwelaerts blad om exact in te schatten waarover de polemieek met de groep rond Domela-Picard tenslotte ging. Op 21 maart plaatste hij het bekende gedicht, waarvan de volgende vier verzen lang bleven nazinderen:

*‘Geen vriendschap, geen vriendschap,
geen vriendschap onder den helm;
Wie met hen hand in hand kan staan
is in het hart een schelm.’*

Er is, zoals Koen Hulpiou onderzocht heeft, geen enkele reden om aan te nemen dat dit gedicht tegen Streuvels was gericht, aan wiens adres in de pers al sedert 15 maart steeds meer verkapte en openlijke beschuldigingen van Duitsgezindheid geuit werden. De in het Frans schrijvende Marie Gevers had in *L’Echo Belge* van 25 maart zelfs gewaagd van een ware ‘trahison’. Dit blad verscheen in Amsterdam en was dus zeer goed op de hoogte van de Vlaams-Belgische ontwikkelingen in Nederland. Een lezersbrief uit Den Haag, gepubliceerd in *De Belgische Standaard* van 8-9 april, beweerde dat Streuvels ‘de diepe verachting die nu voor hem gekoesterd werd, ten volle verdiende’, een opinie die Marie Belpaire deelde¹¹. Ik laat de verdere afhandeling van deze specifieke Streuvelspolemieek terzijde. Ze is niet ter zake om de evolutie van René De Clercq zelf scherper te omlijnen. Ze kan alleen dienen om het veelvuldige gebruik van deze vier verzen door anderen te illustreren.

Het gedicht van De Clercq is ideologisch perfect gevat in de lijn van Frans Van Cauwelaert, die niet alleen een volstrekte afwijzing voorstond van elke vorm van samenwerking met de bezetter, maar bovendien, naar aanleiding van ’s konings verjaardag, een opvallende royalistische toon aansloeg. De Clercq deed daar ten volle aan mee. Op 8 en 11 april verschenen twee koningsgedichten. Zij bevatten dezelfde loftuitingen als de teksten van Van Cauwelaert en Léonce Du Catillon in het eigen blad, en van Frans Daels, Juul Filliaert e.a. in *De Belgische Standaard*. De veertigjarige vorst was razend populair¹².

Op 8 april schreef Van Cauwelaert een variatie op zijn oproep van 19 december en 7 februari, nogmaals gericht aan ‘de mannen van het Vlaamsche woord’, om hen aan te zetten hun literaire, artistieke en wetenschappelijke bezigheid te hervatten. En wat deed De Clercq anders? De krant van Frederik Van Eeden dacht twee dagen later dat De Clercq, net als Herman Robbers, zich op dezelfde lijn tegen Streuvels had opgesteld. Het bleek in werkelijkheid alleen over een uitgesproken opinie van Robbers¹³ te gaan. Een woedende De Clercq noteerde voor zichzelf (om een of andere reden raakte het stuk niet in de openbaarheid): ‘Om der waarheid wille houd ik er aan te verklaren dat mijn stuk (d.i. het bekende gedicht, RV) niet gericht was tegen Streuvels, en lang geschreven voor ik het eerste nummer uit het Oorlogsdagboek met een opdracht aan den schrijver ontving.’ Hij kreeg ongevraagd steun van de

bekende Nederlandse literator Jacobus Van Looy (ook een groot bewonderaar van de man uit het Lijsternest), eveneens in *De Nieuwe Amsterdammer*, met de boodschap dat het betreffende gedicht een van de mooiste was 'uit dezen tijd geboren', en bovendien helemaal niet gericht tegen Streuvels¹⁴.

Tussen 11 mei en 23 mei 1915 leek zich een nieuwe tendens bij De Clercq te ontwikkelen. Op de eerste datum dook een voorzichtig Groot-Neerlandisme op, dat in de loop van de volgende weken en maanden aan kracht won. Net op het ogenblik dat de machinaties van Frederik Carel Gerretson een aanvang namen om greep te krijgen op *De Vlaamsche Stem*. Het gedicht van 23 mei, *De dag is sterk*, betekende het einde van de reeks Belgisch-nationalistische, royalistische en anti-Duitse gedichten. De specifieke flamingantische problematiek, en meer bepaald die van de vernederlandsing van de Gentse universiteit, dook nu op, zij het dan met een oud gedicht, destijds gepubliceerd in *De Witte Kaproen* (februari 1911): het centrale vraagstuk dat alle geesten overmeesterde nu een Duitse maatregel op komst was, was definitief aan de orde gesteld¹⁵.

Ook op de Algemene Vergadering van de Vereniging van Letterkundigen, door de Nederlandse romancier Herman Robbers op 5 juni samengeropen in Den Haag, leek er voor De Clercq een addertje onder het gras verscholen te zitten. Heel wat uitgeweken Vlamingen waren aanwezig: o.a. Du Catillon, De Clercq, Van Puyvelde. Het werd een gezellig onderonsje over Vlaamse en Nederlandse literaire betrekkingen. Tot grote ontgoocheling van Du Catillon die het allemaal 'beuzelarijen' vond, zonder aandacht voor de ware Belgische problematiek, en die het hele Haagse zootje op een hoop veegde. Robbers kon niet anders dan een gepeperde protestbrief sturen tegen het verslag in *De Vlaamsche Stem*, waarvan De Clercq zich diplomatiek distantieerde¹⁶. De Vlaamse dichter was een beminnelijk, goed ingeburgerd man in Bussum, ook in de kring van Frederik Van Eeden, maar die in lyrische bewoordingen de verbondenheid tussen Noord en Zuid bezongen had, om zelf te strijken op het gewonde eigengevoel van Herman Robbers. Hij zwaaide nu nog eens alle lof voor de Nederlandse gastvrijheid bij de aanvang van de oorlogsdagen¹⁷.

Het einde van de maand juni openbaarde reeds alle spanningen die zich binnen de redactie van *De Vlaamsche Stem* zouden voordoen, vanaf het ogenblik dat de literatuurhistoricus Anton Jacob mee aan de werktafel zat, officieel vanaf 1 juli. De positie van Jacob was bijzonder dubbelzinnig. Vanuit de Gentse groep hadden Domela Nieuwenhuis en Picard zich bij Gerretson alle moeite getroost om Jacob vooruit te schuiven en een machtsgreep uit te voeren. Het was hun gelukt. In de volgende veertien dagen werd het lot van De Clercq aan dat van Jacob vastgeklonken. Bij elke nieuwe inzending verhardde de toon van De Clercq. Op 26 juni viel hij bikkelhard Maurice Maeterlinck en konsoorten aan met 'Wat gezegd moet worden'. Koen Hulpiou noemt het een 'sterk politiek-polemisch artikel (...) voor het eerst meer agressief', precies op het ogenblik dat *L'Echo Belge* zich duidelijk verzette tegen de evolutie van het blad van Frans Van Cauwelaert. Twee dagen later zag de volksvertegenwoordiger minister Prosper Pouillet en vroeg hem of de regering in Sainte-Adresse geen 'geruststellend woord' diende te spreken, 'daar de ophitsing van de Franstalige kranten en aan de andere kant de zichtbare aanhaligheid van de Duitsers, de gemoederen begonnen te verontrusten'¹⁸. De analyse van Van Cauwelaert was haarscherp, maar het 'geruststellend woord' zou door de exploitatie van de Bussumse affaire, noch door de regering, noch door de koning worden uitgesproken.

Op het ogenblik dat Anton Jacob zijn werkzaamheden bij *De Vlaamsche Stem* begon, waren de spreekwoordelijke teerlingen geworpen. Domela Nieuwenhuis en Frederik Gerretson hadden hun slag thuis gehaald, met ostentatieve Duitse steun. Niet voor lang echter. In de verscherpte sfeer publiceert De Clercq, 2 juli, een artikel 'Ons Dietsch', een nieuwe aanval op de in zijn ogen Fransdolle verdachtmakers. Hij sloeg daarmee een advies van minister Pouillet

in de wind om niet langer tegen de windmolens van *L'Echo Belge* te vechten, en kreeg van de zijde van *De Vlaamsche Post* een opsteker. Prompt nam het Gentse blad de tekst van 'Ons Dietsch' op met, zo zegt Koen Hulpiou, 'een flatterende maar compromitterende commentaar' (3 juli). Het compliment is van de hand van Edgard Rietjens (1892-1933), die in Utrecht verbleef, maar intense contacten had met Domela en de Jong-Vlamingen en op 29 april in de Arteveldestad bij de dominee op vergadering was¹⁹. Met deze Utrechts-Gentse connectie is de cirkel rond.

Redacteuren, medewerkers en beheerders van *De Vlaamsche Stem* hielden op 4 juli crisisraad. Van de kant van de loyalen bestond er veel verzet tegen de nieuwe toon. Frans Van Cauwelaert, Julius Hoste, Arthur Buysse, Léonce Du Catillon beslisten tegen te wrikken. Diezelfde dag had, eveneens in Amsterdam, nog een tweede vergadering plaats, waar De Clercq en Jacob zij aan zij optraden, naast Gerretson en Rietjens. Zeer waarschijnlijk heeft onze dichter op deze vergadering, of zeer kort daarna, gekozen voor de lijn Gerretson²⁰. De verre voorbereiding had zich voorgedaan in het voorjaar, wanneer De Clercq op 16 februari in het Groot-Nederlandse milieu van Utrecht, niet alleen Rietjens, maar ook Gerretson en Anton Van Vessem (1887-1966) ontmoette²¹. Deze Utrechtse lente-ervaringen zijn al die tijd in de schaduw gebleven. Na 4 juli is dit niet meer het geval.

Het waren beslissende dagen. Op 6 juli schreef minister Pouillet aan premier Charles de Broqueville over zijn pacificerende tussenkomsten in Amsterdam. Maar hij was bijzonder argwanig tegenover *De Vlaamsche Stem*, waarvan hij nog geen respons had gekregen op zijn verzoek tot kalmering van de geesten. De Vlaamse leiders (en daarmee bedoelt hij op de eerste plaats Frans Van Cauwelaert) 'zijn erg opgewonden, zij trekken ten aanval onder de titel "spreken is plicht", terwijl het gezond verstand zegt: "zwijgen kan niet verbeterd worden"...'²². Pouillet leek hier ongelukkig met de oproepen van Frans Van Cauwelaert in zijn blad. Net op het ogenblik dat de crisis binnen de redactie in volle hevigheid zou openbarsten, vertrok Van Cauwelaert op 7 juli voor minstens een week naar Londen. In zijn afwezigheid zou de Bussumse zaak een bijzonder luidruchtige start kennen. Het loont de moeite alle draden rond dit beruchte 11 julitelegram te ontrafelen. In de vijf weken die daarop volgden, nam de levensloop van De Clercq een geheel nieuwe wending.

Voor zijn vertrek naar Londen had Van Cauwelaert een tekst klaargemaakt naar aanleiding van de Gulden Sporenherdenking: een rechtstreekse oproep tot koning Albert. 'Wij hopen, Sire, dat het Vlaamse bloed en ons lijden niet onvruchtbaar zullen geweest zijn voor de toekomst... dat Vlaanderen recht heeft op volledig eerherstel, recht op volkomen gelijkheid, recht op zijn evenredig aandeel in de stoffelijke en geestelijke goederen van de Belgische staat.' Deze boodschap verscheen in het nummer van 11 juli²³. Bij een eerste oogopslag mocht deze tekst een levendige herinnering zijn aan het koninklijk appel van 4 augustus 1914 ('Vlamingen, gedenk de Gulden Sporen...'), eigenlijk ging dit Vlaamse verzoek veel verder dan de mythische herinnering aan 1302.

Het romantische appel op het Vlaamse bloed dat nutteloos vergoten werd (denk aan Verschaeve) diende slechts als metaforische inleiding. Van Cauwelaert mikte onverbloemd op 'recht', 'eerherstel en gelijkheid', 'evenredig aandeel'. Het kon voor de koning in geen geval misleidend zijn wat de Vlaamse volksvertegenwoordiger ermee bedoelde. Het ging er om een andere en betere verhouding tussen Vlaanderen en de Belgische staat, die met betrekking tot de drie gekozen kernbegrippen zijn taak niet naar behoren vervulde. Niet de Duitse bezetter had iets te maken met de invulling van deze drie begrippen, maar de geëigende constitutionele instellingen van het land en de hoge scheidsrechterlijke prerogatieven van de vorst, bij hen alleen rustte de macht om de doelstellingen van de Vlaamse beweging tot een goed einde te brengen.

Deze vrij gematigde boodschap lag in de lijn van wat heel veel Vlaamsgezinden overall verkondigden. In Engeland bijvoorbeeld bepleitte Hendrik Baels in *De Stem uit België* hetzelfde. Ook hij riep de koning op om in België 'het onversaagde en diepst eigenaardige bestanddeel tot volle gezond leven' te ontwikkelen²⁴. En wat Verschaeve op datzelfde tijdstip in het verborgene van zijn voutekamer neerpende, ging ook over een beter Vlaanderen in een nieuw België. In het voorjaar had hij nog geschreven dat België mocht uitzien op volledig herstel. Nog voor de zomer (wsch. medio juni) had ook hij het over een formele en volledige rechtsverschaffing voor Vlaanderen, maar bijna onopvallend verloren in deze dagboekantekening stond de nadrukkelijke waarschuwing te lezen: 'Wij hebben veel geleerd in de oorlog. Wij zullen zien wat er ons tegenover de staat België te doen valt. En zelfs moest het ons blijken dat wij afzonderlijk moeten leven, willen we waarlijk en waardig leven (en nu toch hebben we 't verdiend) en willen we dus bedaard en beslist in vrede van de Walen scheiden, evenals de Noren van de Zweden voor een tiental jaren, dan heeft Europa het recht om nieuwsgierig toe te zien, geen ander.'²⁵ Niemand ging zo ver in die dagen, maar de herrie rond 11 juli zou heel veel openbreken.

En herrie kwam er. Niet zo zeer over de specifieke boodschap van Van Cauwelaert, maar omdat op die eigenste feestelijke dag vanuit Bussum, door René De Clercq en Albéric Deswarte, met actieve en luidruchtige medewerking van de Utrechtse Studentenafdeling (Edgard Rietjens en Anton Van Vessem!) een telegram naar de koning was gestuurd, een ietwat eigengereide oproep, naast die van Van Cauwelaert in hun eigen *Vlaamsche Stem* van diezelfde dag. De Clercq hield in Bussum ook een toespraak. Behalve een hulde aan de Belgische vorst bedacht hij koningin Wilhelmina met enkele lovende woorden. Hij pleitte voor een hardere inzet van de Vlaamse kunstenaars en wetenschappers (de oproep van Van Cauwelaert van 8 april!) om het uiteindelijke doel, de vernederlandsing van de Gentse universiteit, *nà* de oorlog te bereiken. De Clercq sprak niet over een Duitse maatregel *nù*. Toch waren er een aantal factoren werkzaam die zijn toespraak en het hele feestgebeuren in Bussum discrediteerden en bovendien de boodschap van Frans Van Cauwelaert doorkruisten en eigenlijk elke slaagkans ontnamen²⁶.

De Utrechtse Groot-Nederlanders, onder instigatie van Gerretson, stuurden op hun beurt een motie over de *onmiddellijke* vernederlandsing van Gent aan het Duitse consulaat-generaal in Amsterdam en aan gouverneur-generaal von Bissing in Brussel. Tevens werd aan koningin Wilhelmina een telegram gezonden. Via minister Pouillet moet in de kringen van Sainte-Adresse een aantal van deze machinaties snel bekend zijn geworden. Pouillet had de Bussumse agitatie in Den Haag van nabij meegemaakt, maar was van 22 juli tot 16 augustus niet in Nederland. De dagen na 11 juli galmden na van vele geruchten en waren volgestouwd met vergaderingen. Reeds op 14 juli stuurde de Duitse gezant in Den Haag, Richard von Kühlmann, een verslag naar Berlijn over de sterke werkzaamheid van de Groot-Nederlanders. Bij het verslag had de diplomaat de tekst van het Bussumse telegram gevoegd, met een juiste inschatting dat de koning en zijn entourage dit document 'met heel gemengde gevoelens' zouden lezen²⁷.

In het overleg tussen de regering en het Hof over de Bussumse zaak verzocht Pouillet (hij kon toch het best van nabij de ontwikkelingen in Amsterdam en Den Haag volgen) de koning om te wachten met zijn antwoord op de Utrechtse studenten en hun 'télégramme inconvenant'. Het is dus duidelijk dat de Groot-Nederlandse agitatie een negatieve rol gespeeld heeft. Het antwoord van de koning aan Deswarte en De Clercq werd pas op 16 juli verstuurd, met de bekende ontwijkende boodschap, waarin geen enkele van de drie door Van Cauwelaert genoemde kernbegrippen en zelfs geen enkele verwijzing naar 1302 voorkwam.

De tekst van het telegram, dat zeker na afspraak tussen de koning en de regering-de Broqueville tot stand is gekomen, luidde als volgt: 'Les autorités constituées du pays sauront

prendre, quand la nation aura recouvert le libre exercice de sa souveraineté, toutes les mesures à sauvegarder les aspirations et les intérêts de son peuple. En attendant le Roi fait un pressant appel à tous les belges pour que devant l'ennemi, ils n'y aient d'autre souci que la libération du territoire.' Uiteraard kunnen de opvattingen van koning Albert met betrekking tot de Vlaamse beweging niet op deze telegramkwestie alleen worden teruggevoerd. Onder historici is al ruimschoots geredetwist over de houding van de vorst, die al of niet de Vlaamse verzuchtingen had begrepen. Maar het is in elk geval duidelijk dat de dringende oproep om te wachten tot het grondgebied bevrijd zou zijn zo goed als geen onmiddellijk perspectief bood voor wat Van Cauwelaert in de grondtermen van zijn 11 juliboodschap bedoelde. Daarom voelde de volksvertegenwoordiger zich uitgedaagd om deze impasse toch te doorbreken.

Binnen de redactie van *De Vlaamsche Stem* verhevigde nog de bekvechterij. Op 14 juli verzocht Léonce Du Catillon om een nieuwe vergadering, kennelijk met de bedoeling Anton Jacob onderuit te halen en de eenheid onder de 'Belgische Vlamingen in Nederland' te herstellen. De vergadering ging twee dagen later door. Frans Van Cauwelaert had ondertussen een nieuwe tekst opgesteld, een 'Vlaamsch Manifest' dat op 21 juli, de Belgische nationale feestdag, moest verschijnen. Onder invloed van het koninklijk antwoord werd beklemtoond dat de Vlaamse beweging 'geen afbreuk wil doen aan de staatkundige eenheid van België'. Maar een vernederlandsing van het gehele onderwijs, tot en met de Gentse universiteit, bleef onontbeerlijk. 'Op de dag van de bevrijding (Van Cauwelaert ging woordelijk in op de termen van het koninklijk telegram) hervatten wij onze strijd om, dankzij het door de oorlog versterkte zelfbewustzijn en het gevoel van eigenwaarde, ons recht zelf in handen te nemen. We hopen dat bij de regering, de koning en de Walen uit deze beproeving het inzicht zal gegroeid zijn dat het voor de inwendige vrede en de vooruitgang van België onontbeerlijk is, dat het Vlaamse volk volledig recht worde gedaan.'²⁸ Ik kan mij niet voorstellen dat de koning dergelijk taalgebruik ('ons recht zelf in handen nemen') zou appreciëren.

De Clercq en Jacob weigerden dit manifest te ondertekenen, ook al besefte de dichter op dat ogenblik niet de ware draagwijdte van de spanningen. In feite heeft de scheuring onder de Vlamingen in Amsterdam zich voltrokken. Frans Van Cauwelaert, Camiel Huysmans en Julius Hoste vatten onmiddellijk de ontslagprocedure van Anton Jacob aan. Wat er met De Clercq moest gebeuren was nog niet duidelijk. Men wilde hem eigenlijk redden. Het is voornamelijk Van Cauwelaert die herhaaldelijk een reddingspoging ondernam. Hij was, getuige een niet gepubliceerd artikel in *De Vlaamsche Stem*, eind juli, er diep van overtuigd dat Domela en de Gentse groep openlijk met de Duitsers heulden. Aan Leo Van Puyvelde schreef hij op 28 juli dat hij hoop had De Clercq naar zich toe te halen. Hij richtte zich persoonlijk tot René, 30 juli, om het oude vertrouwen te herstellen. 'Het zou mij innig leed doen, indien gij van wien wij voor onze Vlaamsche letterkunde zooveel te verwachten hebben (...), op deze wijze in uw toekomst eenige schade mocht ondervinden.' Ook aan anderen schreef Van Cauwelaert verzoenend over De Clercq, zo 2 augustus aan Arthur van Huffelen (geneesheer aan de *Océan* in De Panne) en daags daarna aan Alfons Van de Perre²⁹.

Het antwoord van René kwam op 7 augustus. 'U voelt echter', zo schreef hij, 'beter dan wie ook, dat er fel gestreden moet worden voor een vrij Vlaanderen in België, tegen de Duitschers, vijand van onzen grond, tegen Franskiljonisme, vijand van onze taal.' De toon is hartelijk en met wat naïviteit gelooft de dichter dat 'de wegen minder van elkaar afwijken dan het schijnt'. Dat was volkomen onjuist. Op 15-16 augustus splitste de oude redactie van *De Vlaamsche Stem* zich definitief in twee onverzoenlijke groepen. Anton Jacob nam de feitelijke leiding van het blad op zich. De groep Van Cauwelaert liet de krant helemaal schieten. De Clercq ondertekende echter mede een aantal stukken, onder meer een open brief aan 'onze vrienden in Vlaanderen'. Voor de rest beperkte zijn redactionele aandeel zich in niet meer dan wat hij voordien deed: het fatsoeneren van een aantal vooroorlogse gedichten³⁰. Er bestaat

overigens een brief van Van Cauwelaert aan Leo Simons, 21 augustus, een week dus na de turbulente splitsingsvergadering, waarin hij Jacob aanduidt als de ware leider van *De Vlaamse Stem*, nieuwe versie. De Clercq speelde in de ogen van de erkende Vlaamse leider een ondergeschikte rol en kon dus misschien nog gerecupereerd worden³¹. Mij lijkt echter dat de dichterlijke De Clercq meer in zijn mars had dan enkele emotionele verzen over de Vlaamse problematiek. Hij had toch ook een feitelijke politieke keuze gemaakt.

In die 'open brief', gepubliceerd op 18 augustus werd gepleit voor een herstel van België (nog altijd), maar niet van het 'staatsorganisme dat de Vlaamse ziel verdrukte' (nieuwe klemtoon): kulturele autonomie voor Vlaanderen en Wallonië als logische consequentie, liefst binnen een hartelijke bondsstaat België. Een naar federalisme ruikende toekomst werd voorgespiegeld, maar nog in onvaste terminologie³². En niet alleen in de Amsterdamse kringen. Ook in de aantekeningen van Cyriel Verschaeve, ook aan de frontlinies. Legeraalmoezenier Franco de Wijels schreef reeds op 14 juli dat vele officieren de Vlaamse oprispingen van *De Vlaamse Stem* gevaarlijk dicht bij een nefaste en verwerpelijke 'bestuurlijke scheiding' vonden. Hoogstwaarschijnlijk dateerden deze uitspraken van voor het grote 11 juli-incident. In de loop van augustus verzamelde Verschaeve een hele reeks reacties na het bekend worden van het Bussumse telegram en het koninklijk antwoord: 'De Guldensporenmaand heeft de Vlaamse leeuw doen losspringen. (...) de beroering is deze keer in bestuur en legerkringen groot in België'. Maar, zo reflecteert de kapelaan verder: 'Er is verwarring onder de Vlamingen, scheuring zelfs. Dat is erg.'³³

Verwarring en scheuring, ja zeker. In Amsterdam begon *L'Echo Belge* op 19 augustus een heftige campagne tegen René De Clercq. De nieuwe redacteurs van *De Vlaamse Stem* zijn uitverkocht aan de Pruisen en De Clercq laat zich kritiekloos meeslepen door zijn vriend. De Amsterdams-Bussumse geruchten moeten in die dagen ook in Gent over de tong zijn gegaan. In zijn dagboek noteerde professor Paul Fredericq, die een notoire tegenstander was van Domela Nieuwenhuis, dat René De Clercq, 'die zatlappengek', deze baarlijke duivel en Draufgänger volgde. Men vreesde dat de medestanders van Gerretson en die van Domela één front vormden en dat De Clercq in dat gezelschap opgeslokt werd³⁴.

Voor de eerste keer op 22 augustus schreef De Clercq een echt artikel in *De Vlaamse Stem*, om zijn politieke positie duidelijker te maken: 'Tot klaarder inzicht', waarin het anti-Belgische element overwegend aanwezig was. Vijf dagen later, genuanceerder, 'Wat wij willen': 'België herleve dan vrij in de wereld, Vlaanderen vrij in België.'³⁵ Al die tijd werkte Van Cauwelaert hard aan een nieuw blad, *Vrij België*, waarvan het eerste nummer op 27 augustus in Den Haag verscheen. Het bevestigde en versterkte de categorische afwijzing van elke Duitse infiltratie in de objectieven van de Vlaamse beweging. Van Cauwelaerts nieuw blad deed dat op een ogenblik dat in Gent niet alleen de onderlinge strijd Domela-Picard in bitsige scheiding geëindigd was maar ook *De Vlaamse Post* onder een andere redactie ressorteerde. Dit blad bestreed op 2 september openlijk het voortbestaan van België³⁶.

Deze negatieve spiraal dwong de Belgische regering tot optreden tegen de twee geviseerde medewerkers van *De Vlaamse Stem*. Minister Joris Helleputte liet op 8 september aan Pouillet horen dat de afstelling onvermijdbaar geworden was. Nog voor die brief Den Haag bereikte schreef Pouillet aan premier de Broqueville dat hijzelf al een officieel onderzoek gelast had, en op 14 september dat de afstelling aan Jacob en De Clercq zou betekend worden. De reddingspogingen van Van Cauwelaert ten aanzien van De Clercq waren nu geheel door de politieke ontwikkeling achterhaald. Nog op 11 september had de dichter zijn bijdrage in *De Vlaamse Stem* besloten met een royalistische verklaring. Het zou hem niets meer opbrengen.

Op 17 september ontving Poulet in Amsterdam de wat weerspanning geworden René De Clercq. De minister betoonde een grote welwillendheid en meende wellicht, in de lijn van wat Van Cauwelaert had geprobeerd, hem nog te kunnen overtuigen en een stap terug te zetten. De Clercq weigerde evenwel de redactie van *De Vlaamsche Stem* te verlaten. Hij desolidariseerde zich dus niet van Anton Jacob. Poulet verwachtte nu een schriftelijke bevestiging daarvan. Een week hield de dichter zijn antwoord in beraad. Dan volgde een brief, met uitvoerige motivering, dat hij niet inging op het ministeriële voorstel. Diezelfde dag, 23 september, publiceerde hij in *De Vlaamsche Stem* het gedicht 'Vlaanderen, dag en nacht'. In de daaropvolgende dagen ontstond het overbekende *Aan die van Havere*, de kern van wat zijn apologie zou worden. Het gedicht kwam toen niet onmiddellijk in de openbaarheid:

*'Heb ik geen recht, ik heb geen land;
Heb ik geen brood, ik heb geen schand;
Vlaanderen, Vlaanderen, met hand en tand
Sta ik voor u,
Vecht voor u!'*³⁷

De afstellingprocedure verliep dus langzaam. De regeringsleiders zaten er mee in hun maag. Op 24 september lichtte Poulet de koning in over de exacte positie van Jacob en De Clercq: geen van beide wilde een stap terug zetten. Binnen de regeringskringen viel op 5 oktober de definitieve beslissing over de afzetting. Over de bewoordingen van het Koninklijk Besluit bestond nog enige aarzeling. Poulet verzocht op 8 oktober om tot na de 15de te temporiseren. Minister Helleputte wilde nog aan de tekst sleutelen. Hij beoogde een disciplinaire en duidelijke veroordeling ten aanzien van de twee mannen maar trachtte een indruk van veroordeling van de Vlaamse beweging in zijn geheel te vermijden. Of de 'amendering' van Helleputte in het Besluit is terecht gekomen lijkt niet duidelijk. Het stuk werd eind van de maand naar de Belgische ambassadeur in Den Haag gezonden, baron Albéric Fallon, een zwakke figuur, Vlaams-onvriendelijk en protégé van Paul Hymans. Op 26 oktober kreeg René de tekst aan³⁸.

Pas nu verhardde de toon van De Clercq enigszins in wat zijn laatste bijdragen aan *De Vlaamsche Stem* zouden worden. Vooreerst tegen Van Cauwelaert, die sedert 22 oktober, in *Vrij België*, een grote reeks van vijf artikelen begonnen was over een omzichtige omschrijving van een 'bestuurlijke aanpassing' na de oorlog. Nadat het tweede artikel verschenen was (29 oktober) repliceerde De Clercq bitsig met 'Ervaring': als Van Cauwelaert niet ijverde voor 'zelfregering', dan was het uit met hem³⁹. Diezelfde dag stuurde de afgestelde leraar op eigen verzoek zijn ontslag in een ironisch-stekelige brief naar het Comité van de Belgische School te Amsterdam: 'Het heeft de Koning behaagd, in antwoord op ons plechtig verzoek op de overheid, om Vlaanderen recht te doen, de loopbaan als ambtenaar van de Belgische staat voor ons af te sluiten.'⁴⁰

Nog één keer verhieven De Clercq en Jacob samen hun stem (4 november). De dichter verzekerde in plechtige bewoordingen dat hij de doelstellingen van zijn krant trouw zou blijven nastreven, 'voortgaande in mijn strijd voor een vrij Vlaanderen in een vrij België'. Met verve bespeelde hij het thema dat de hele Vlaamse beweging door de maatregel getroffen was. Het zou door de activistische flaminganten in koor herhaald worden. In datzelfde nummer omschreef Jacob voor het eerst de term 'activisme'. Het begrip zou vanaf dat ogenblik de polemiek én de geschiedschrijving beheersen. Beide mannen bleven wel koningsgezind, althans zij hielden de Vlaams-royalistische schijn nog op, en stuurden op het naamfeest van de vorst een huldetelegram. Ik kan mij niet voorstellen dat in de kringen van het Hof of in Le Havre nog enige illusie daaromtrent gekoesterd werd⁴¹. Na de uitvoering van het Koninklijk Besluit vertrok Poulet uit Den Haag, op 28 november, om zich definitief bij de regering in Frankrijk te voegen.

Tussen De Clercq en Van Cauwelaert was het nu definitief uit. Op 13 november beschuldigde Van Cauwelaert zijn oude medestander van gebrek aan fair play. De wijze waarop de dichter de persoonlijke brief van 30 juli in de openbaarheid had gebracht (deze brief was doorgespeeld aan Edgard Rietjens, die hem in *De Vlaamsche Post* op 7 november als een dreigbrief bestempelde), was in het verkeerde keelgat geschoten. In activistische kringen groeiden nu met opzienbarende snelheid de beschuldigingen tegen Van Cauwelaert. De oratorisch-bijbelse vraag van August Borms in *Het Vlaamsche Nieuws* van 20 november: ‘Van Cauwelaert, wat hebt ge met uw broeders gedaan?’, maakte grote ophef en bleef lang nazinderen. De positie van de ‘zoo gevierde Vlaamsche hoofdman’ was in de ogen van de activisten definitief aangetast⁴².

Voor René De Clercq werd nog één keer gepleit. *De Vlaamsche Post* van 1 december drong erop aan dat pastoor Hugo Verriest met zijn grote autoriteit zou tussenkomen (bij Van Cauwelaert, bij Helleputte?). De 75-jarige priester liet niet van zich horen. Niet uit vermoeidheid, ziekte of hoge leeftijd. Hij liet zich niet verleiden tot publieke sympathie voor het activisme. Na de peripetieën met zijn dorpsgenoot Stijn Streuvels, die al sedert 4 februari onafgebroken aan de gang waren, deed hij er nu het zwijgen toe. Hij bleef De Clercq waarderen en in zijn hart verdedigen, en deed dat, na de oorlog zelfs in een interview met *Ons Vaderland*, in het voorjaar van 1920⁴³. Wat zou het in 1915 gebaat hebben? De dichter was aan het eind van het jaar op een definitief keerpunt gekomen en dat had te maken met het wervend optreden van Domela Nieuwenhuis. De protestantse dominee slaagde erin hem aan zijn zijde te krijgen voor de zgn. Amsterdamse versie van de ‘Zeven Punten’, waarin nog maar eens het einde van België werd gedeclareerd. Nog op 4 november had De Clercq in ‘een sterken strijd’ voor een Vrij Vlaanderen in een Vrij België willen vechten. Op 16 december niet meer.

Tussen beide data is aardig wat gebeurd. Domela Nieuwenhuis begon niet-onvoorbereid aan de Amsterdamse gesprekken. Vanaf 1 oktober namen de voorzieningen voor een volgens Lammert Buning ‘raadselachtige’ reis naar Duitsland een aanvang, die de dominee tussen 15 en 25 oktober in Berlijn contacten opleverde op het allerhoogste niveau. Op 31 oktober was hij in Gent terug. Men weet wel dat de eigengereide en onhandelbare politieke dromer met lege handen uit de Rijkshoofdstad weergekeerd was, maar hij had zichzelf nog maar eens versterkt in het proclameren van het ‘Koninkrijk Vlaanderen’. Al die tijd koesterde hij zich in de zon van de annexionistische en hypernationalistische kringen in Duitsland. De officiële Berlijnse politiek en die van de Militärverwaltung te Brussel volgde daarom niet deze geëxalteerden. Domela begon, al was hij geen feitelijk leider meer (opgevolgd door Eugene Van Oye, Oostende), aan een reeks vergaderingen met alle Jong Vlaamse groepen⁴⁴.

Zijn diplomatieke pendeldienst bracht hem geregeld bij de Duitse generaal Wolfgang von Unger, ‘Etappen-Inspektor’ voor het Vierde Leger te Gent (sedert september 1915). En hoe voorzichtig deze militaire chef ook was in zijn connecties met het Gouvernement-Generaal van Freiherr Moritz von Bissing te Brussel, hij poogde in zijn functie als hoogste ideologische toezichter in het Etappen-Gebiet in de *Kriegszeitung des 4. Armee* (gedrukt op de opgeëiste persen van Lannoo, Tielt), de separatistische visie van de dominee net voldoende te steunen. Het legerblad gaf op 26 november als commentaar op de situatie van de Vlamingen in de herfst van dat jaar: ‘Es ist erklärlich, dass die Vlamen, welche treu zu ihren Volkstum halten, die Rettung von der Deutschen Regierung erwarten. Ihr Ruf lautet vor allem: los von den Wallonen und Auflösung des Belgischen Staates in dem sie bisher Unterdrückten waren.’⁴⁵

Of René De Clercq op 26 november deze ‘Ruf’ ook aanhield is maar de vraag. In elk geval begon Domela op 5 december aan een tweede belangrijke Jong Vlaamse vergadering, vooraleer naar Amsterdam te vertrekken. In Brugge zag hij nog admiraal von Schröder en generaal von Hühner (men weet echter niet waarover precies werd gehandeld). Een grote week later reisde hij af. De bedoeling was een hele trits gesprekspartners te ontmoeten: Marcel Minnaert,

Lucien Brulez, Edgard Rietjens, Anton Van Vessem, Frederik C. Gerretson, en in die reeks ook René De Clercq⁴⁶. De belangrijkste figuur in Amsterdam was ongetwijfeld Gerretson, die in de volgende dagen frontaal met Domela zou botsen, ten gevolge waarvan eveneens een breuk ontstond tussen Gerretson en De Clercq.

Maar Domela was niet de enige speler op het Duitsgezinde schaakbord in Amsterdam. Op 11 december was aldaar Robert Paul Oszwald gearriveerd, een goede bekende van de rijkskanselier Theobald von Bethmann Hollweg, sinds juni 1915 eerst in Antwerpen en daarna in Gent Pressedelegierte, namens de Duitse bezettingsautoriteiten in België, met als eerste opdracht, volgens Winfried Dolderer, 'Kontaktpflege mit prominenten und flämischen Literaten' te ondernemen. Eerste gesprekspartner (toevallige?) in Nederland was René De Clercq⁴⁷. Het is nuttig eraan te herinneren dat Oszwald strikt de officiële lijn van de door de rijksregering voorgestane Flamenpolitiek uitvoerde, en derhalve, zo gaat Dolderer verder, 'in Gegensatz zur jungvlämischen Programm', alleen een soort van bredere autonomie voor Vlaanderen zag, niet een Koninkrijk Vlaanderen! Ik heb enige argwaan voor wat Oszwald, in de veel latere context van 1937, over zijn eigen rol en de opgehemelde betekenis van René De Clercq toen neerschreef⁴⁸. Het kon moeilijk anders of Oszwald heeft over een terugkeer van De Clercq naar België (en in een inpassing in de door von Bissing uitgestippelde koers) gehandeld, maar er is daar niets concreets over geweten.

Vier dagen later begon op zijn beurt Domela aan een aantal besprekingen en gingen de poppen aan het dansen. Een agressieve Gerretson poogde de politieke lijn van *De Vlaamsche Stem* (eigenlijk op sterven na dood) te verdedigen. Domela hield het bij het starre 'Zeven-Punten-Programma'. Bij de derde vergadering, 16 december, slaagde de dominee erin De Clercq als laatste over de streep te halen. 'De Clercq, in uw zogenaamde Belgische liederen hebt gij België geschreven, maar Vlaanderen gevoeld.' Aan zoveel emotionele aandrang kon de dichter niet weerstaan. Hij liet zich inpakken met het foefje dat het over een 'voorwaardelijke' tekst ging. Domela liet hem in de waan en vertrok op 17 december terug, naar Brugge, natuurlijk voor nieuwe besprekingen met admiraal von Schröder en andere hogere officieren van het marinecommando⁴⁹. Het is niet onwaarschijnlijk dat sommige leden van de Brugse staf aanhangers waren van de annexionistische ideeën van grootadmiraal Alfred von Tirpitz (Kust-Vlaanderen bv. definitief onder Duitse invloed).

De centrale passus van het Amsterdamse document luidt als volgt: 'De vijandelijke, van dag tot dag scherper wordende houding van de Belgische regering tegenover de Vlamingen en het stelselmatig verwerpen van onzen rechtvaardigen, loyalen eisch, brengen ons tot de overtuiging dat voor ons Vlaanderen de eindelijke rust, en een heilvolle toekomst in een Belgisch staatsverband onmogelijk zijn en dat een Koninkrijk Vlaanderen de eenige oplossing is.'⁵⁰ Dit zogenaamde geheime stuk werd evenwel zonder dralen door de dominee naar de Duitse keizer en de gouverneur-generaal von Bissing doorgestuurd. Dat was naïef van Domela. Bij de keizer zou het niets uithalen en bij von Bissing telde alleen een bezettingspolitiek zoals die door zijn ondergeschikte Oszwald werd verwoord. Wat August Borms en Anton Jacob (die Nederland reeds in de loop van december verlaten had) in Antwerpen ermee zouden doen, lag begrensd door diezelfde bezettingspolitiek.

Na het vertrek van Domela barstte de bom tussen Gerretson en De Clercq. De Nederlandse geldschietster had niets aan het utopische programma van de dominee en nam De Clercqs handtekening kwalijk. Gerretson volgde de Duitse politiek conform de richtlijnen van Richard Kühlmann en derhalve ook conform de door Brussel uitgestippelde lijn van von Bissing-Oszwald. Hij was zo woedend dat hij besliste *De Vlaamsche Stem* op te geven (laatste nummer op 31 januari 1916). De Clercq publiceerde nog enige gedichten. Sommige hadden een mismoedige toon en gaven de indruk van tijdelijke onzekerheid. Het mocht niet baten dat op 30 december een impressionante Antwerpse adhesiebetuiging aan het adres van de twee afge-

stelden gepubliceerd werd. De namen hoorden toe aan niet van de minsten: Eugeen De Bock, Paul Van Ostayen, Oscar Jaspers, Willem Elsschot, Rob Van Roosbroeck, Rob Van Genechten e.a., in totaal driehonderd handtekeningen⁵¹.

Voor de man die in *Het Vlaamsche Nieuws* van 1 november nog geroemd werd als ‘de bevrijder van zijn volk’, was zijn rol in Nederland zo goed als uitgespeeld. Zijn plaats in de redactie van *Dietsche Stemmen*, waarvan het eerste nummer in november verscheen, zou daar niets aan veranderen. Het ‘tijdschrift voor Nederlandsche stambelangen’, met ook daarin een centrale plaats voor Frederik Gerretson verleende op zijn beurt expliciete steun aan de activisten. Het is niet zo eenvoudig om de bochtenrijke ideologische ontwikkeling van De Clercq op een evenwichtige wijze af te wegen. Van buitenaf gezien groeide de invloed van Domela heel langzaam. Wanneer in mei De Clercqs belgicistisch-royalistische bron opdroogt (maar niet helemaal verdort), stond de deur op een kier. De invloed van figuren als Edgard Rietjens mag niet onderschat worden. De versnelling die van het Bussumse incident in juli uitging woog al maar meer door. Van een vrij Vlaanderen in een vrij België arriveerde hij als vanzelf bij ‘zelfbestuur, ‘zelfregering’ en wat achter die vage woorden schuil ging. De verbittering in oktober deed de rest. Zijn handtekening van 16 december plaatste hij in een emotionele eruptie, maar het leek toch een logische afsluiting.

Vooraleer hij zijn werkzaamheid via *Dietsche Stemmen* poogde uit te breiden steunde hij nog even de stervende *Vlaamsche Stem*, al was hij niet bekwaam ze alleen te dragen. In het allerlaatste nummer, 31 januari 1916, deed hij aan zelfkritiek en betoogde, zoals Koen Hulpiou citeert, ‘dat de Vlamingen door hun meegaandheid schuld hebben aan de miskennis waarvan ze het slachtoffer zijn’⁵². Op de vraag of De Clercq en Domela, na 16 december voor goed aan elkaar geklonken waren, moet negatief geantwoord worden. Te veel aanduidingen wijzen in 1916 in een andere richting. Maar hier moest alleen gehandeld worden over het itinerarium dat de dichter in de loop van 1915 heeft afgelegd: van de voorjaarscrisis die uitbrak naar aanleiding van de politiek tegenstrijdige opties van *De Vlaamsche Stem* en *De Vlaamsche Post*, tot aan de handtekening tijdens de Amsterdamse vergadering, een itinerarium te midden de vele onduidelijkheden van de eerste 18 oorlogsmaanden.

Romain Vanlandschoot
Tielt, 26 december 2006

¹ L. BUNING, *Het strijdbare leven...*, Buitenpost, 1976, p. 80-82.

² 17 november 1914: Th. LUYKX, *Alfons Van de Perre*, Antwerpen, 1972, p. 110; L. WILS, *Frans Van Cauwelaert. De barst van België 1910-1919*, Antwerpen, 2000, p. 134 (verder afgekort: *FVC II*, 2000).

³ *In Oorlogstijd*, Brugge, 1979 (ed. L. SCHEPENS, met nadruk op de onuitgegeven dagboekfragmenten), p. 153, 21 september 1914, p. 325, 8 december 1914; L. WILS, *FVC II*, 2000, p. 135; over het redacteurschap van Frederik Van Eeden: J. B. vander VEEN-MULDER, ‘Frederik Van Eeden als redacteur van de Groene Amsterdammer 1814-1922’, *Mededelingen Frederik Van Eeden-Genootschap*, XXXIII, 1989, pp. 15-19; J. FONTIJN, *Trots gebroken. Het leven van Frederik Van Eeden vanaf 1901*, Amsterdam, 1996, p. 362 (tweede deel biografie); over Leo Simons, zie W. vande STEENE, *Oog voor Vlaanderen. Leo Simons (1862-1932) en de Vlaamse ontvoogdingsstrijd*, Gent, 2000 (rec. P. van HEES, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, LXI, 2002, 3, pp. 151-155 (verder afgekort *WT*), onder de verbrede titel: ‘Oog voor Vlaanderen en Nederland’); R. VANLANDSCHOOT, ‘Vlaanderen, de Vlaamse beweging en Frederik Van Eeden 1918-1922’, *WT*, LXVI, 2006, 4, 272 en n. 7.

⁴ L. BUNING, 1976, pp. 80-82.

⁵ K. HULPIAU, *René De Clercq 1877-1932. Een monografie*, Gent, 1986, pp. 237-238. Zie verder de nummers van 6, 14, 23 en 28 februari 1915.

⁶ J. DEDEURWAERDER, *Professor Speleers. Een biografie*, Gent, 2002, p. 257.

⁷ C. VERSCHAEVE, *Oorlogsindrukken* (ed. D. VANACKER & R. VANLANDSCHOOT), Gent, 1996, p. 319. De dagboek aantekening draagt de datum 25 februari 1915, maar is enkele weken later geredigeerd.

-
- ⁸ L. SCHEPENS, *Inleiding*, op *In Oorlogstijd*, Brugge, 1979, p. 10.
- ⁹ L. WILS, *Flamenpolitik en Aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974, p. 17: het gedicht zou Streuvels 'grieven tot op het einde van zijn leven'.
- ¹⁰ *De Vlaamsche Stem*, 1, 8, 15 en 21 maart 1915; *De Vlaamsche Post*, 7 en 12 maart 1915. De spelling van de naam van Du Catillon varieert nog al. Hij zelf opteerde later voor Du Castillon. Zie R. de SCHRYVER & K. ROTSAERT, *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, I, 1998, pp. 690-691 (verder afgekort: *NEVB*).
- ¹¹ H. SPELIERS, *Dag Streuvels. 'Ik ken de weg alleen'*, Leuven, 1994, p. 411. - Over Marie Gevers (1883-1975), zie C. SZENAKI, *Nouvelle Biographie Nationale*, IV, 1997, pp. 172-173 (foto tgo. p. 208). Gevers verbleef van 3 oktober 1914 tot in 1916 in Domburg op Walcheren. - *L'Echo Belge* (Amsterdam) behoorde aan Nederlanders toe, met een volledige Belgische redactie o.l.v. Charles Bernard, gefinancierd door Frankrijk: L. SCHEPENS, *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1982, n. 50, p. 191.
- ¹² K. HULPIAU, 1986, p. 240. Aan te vullen met P. HILDEBRAND, *De Belgische Standaard*, Antwerpen, 1957, pp. 33-34; R. KERKHOFS, *Léonce du Castillon 1868-1941. Levensschets en literair profiel*, on. lic. verh. RU, Gent, 1977, p. 17; M. van MECHELEN, *Kroniek van Frans Van Cauwelaert*, Beveren, 1980, p. 60. Zie verder: G. vanden ABEELLEN, 'Le roi Albert: Naissance et avatars d'une mythologie', in *Handelingen van het Colloquium Koning Albert*, Brussel, 1976, pp. 19 e.v.; de royalistische propaganda verspreidde een afbeelding, waarbij de koning zich rechtsreeks tot de Vlaamse 'natie' richtte:
- '...Ik weet, dat god ons eenmaal
Ons Vlaanderen wedergeeft,
Al is het thans vermorzeld,
Vertrapt, verscheurd, vernield,
De Vlaamsche leeuw is levend
Met leeuwenkracht beziel.
Houd moed, mijn trouwe natie...'
- repr. op p. 2078 van de *NEVB*, II, 1998, bij H. van GOETHEM, 'Monarchie'
- ¹³ Herman Robbers (1868-1937), toen redacteur van *Elsevier's Geïllustreerd Maandblad*, romancier onder de late invloed van de Tachtigers. Hij was een van de oprichters van de 'Vereniging van Letterkundigen' (1905) en in die hoedanigheid veelvuldig in contact met August Vermeylen, Fernand Toussaint van Boelaere e.a. De Vlaamse afdeling had in augustus 1913 met bijzonder veel luister Hugo Verriest in Ingooigem gehuldigd. G. W. HUYGENS, 'Herman Robbers', *Moderne Encyclopedie van de Wereldliteratuur*, VIII, 1983², p. 124.
- ¹⁴ *De Vlaamsche Stem*, 8 april 1915; *De Nieuwe Amsterdammer*, 10 en 17 april 1915. K. HULPIAU, 1986, pp. 239-240. Het eerste deeltje van het Oorlogsdagboek van Streuvels verscheen bij L. J. Veen te Amsterdam op 12 maart 1915. Het reeds besproken gedicht op 21 maart, maar was reeds voordien geschreven, misschien zelfs voor 1 februari 1915, voor het begin van de medewerking aan *De Vlaamsche Stem*.
- ¹⁵ *De Vlaamsche Stem*, 25 april, 23 en 26 mei 1915. K. HULPIAU, 1986, p. 241. Voor de agitatie van Gerretson: zijn brief van 29 mei 1915 aan Anton Jacob, die straks de grote compagnon van René De Clercq wordt. Zie R. M. STEYAERT, 'Enkele gegevens in verband met de koerswijziging van het dagblad De Vlaamsche Stem', in *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974, pp. 121-122.
- ¹⁶ *De Vlaamsche Stem*, 8 en 10 juni 1915. R. KERKHOFS, 1977, p. 221 en n. 1.
- ¹⁷ *De Vlaamsche Stem*, 9 juni (uit *De Witte Kaproen*, april 1911) en 16 juni 1915 (nieuwe tekst). Over de goede relaties met Frederik Van Eeden, zie diens *Dagboek 1878-1923*, deel III, Culemborg, 1972, p. 142, geciteerd door K. HULPIAU, 1986, p. 285 en n. 2.
- ¹⁸ *De Vlaamsche Stem*, 26 juni 1915; *L'Echo Belge*, 26 juni 1915; Oorlogsdagboek Frans Van Cauwelaert, (bezorgd door R. de SCHRYVER): *Gedenkschriften over Vlaamse beweging en Belgische politiek 1895-1918*, Antwerpen, 1971, p. 213.
- ¹⁹ L. BUNING & R. de SCHRYVER, 'Edgard H. Rietjens', *NEVB*, III, 1998, pp. 2012-2013.
- ²⁰ R. KERKHOFS, 1977, p. 222; K. HULPIAU, 1986, pp. 246-247; L. WILS, *FVC*, II, 2000, pp. 157-158.
- ²¹ K. HULPIAU, 1986, 243. De Clercq heeft in *De Vlaamsche Stem* van 23 februari 1915 daarover een gemodereerd en gepolijst verslag geschreven. Over dit Utrechtse milieu, zie L. BUNING, 'Van Vessem en de Vlamingen in de jaren 1914-1916', *WT*, XXXIII, 1974, 1, kol. 1-20; C. ALBRECHT & P. van HEES, 'Dietsche Stemmen. Tijdschrift voor Nederlandsch Stambelang', *WT*, LI, 1992, 3, pp. 129-143.
- ²² L. SCHEPENS, 1982, p. 51. Nochtans was Pouillet al sinds 15 maart in het bezit van een nota van premier de Broqueville over het *Taalprobleem*, IDEM, p. 52 en n. 33: de minister van Onderwijs moet er werk van maken om wetsvoorstellen en KB's te formuleren!
- ²³ *De Vlaamsche Stem*, 11 juli 1915; L. WILS, *FVC*, II, 2000, p. 158.

-
- ²⁴ *De Stem uit België*, 9 juli 1915: '11 Juli 1302-1915'; zie ook het speciaal Groeningenummer van *De Belgische Standaard*, 11 juli 1915 en P. HILDEBRAND, 1957, p. 33.
- ²⁵ *Oorlogsindrukken*, 1996, pp. 288-289; p. 326, verwijzend naar de Noors-Zweedse regeling van 1905, die leidde tot de onafhankelijkheid van Noorwegen. De aantekening draagt de datum van 1 maart 1915, ze is later geschreven, vermoedelijk kort voor 11 juli 1915.
- ²⁶ *De Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 12 juli 1915. In *De Vlaamsche Stem*, 13 juli 1915 (tekst nog opgesteld in afwezigheid van Van Cauwelaert) verscheen een artikel van Anton Jacob, met de volgende zinsnede: 'Een loyaal woord van de overheid kan als bij toverslag de sombere spanning wegnemen'. D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, Gent, 1991, p. 52 en n. 127.
- ²⁷ L. WILS, 1974, p. 127 en n. 49; L. SCHEPENS, 1982, p. 59 en n. 37. De data van het verblijf van minister Pouillet in Den Haag zijn aangegeven bij IDEM, p. 33.
- ²⁸ R. KERKHOFS, 1977, pp. 222-223; L. WILS, *FVC, II*, 2000, pp. 158-159; *De Vlaamsche Stem*, 21 juli 1915. De tekst van het manifest werd in verschillende talen vertaald en afzonderlijk verspreid. *De Vlaamsche Post*, 24 en 26 juli 1915, verwierp het manifest.
- ²⁹ R. M. STEYAERT, 1974, p. 126; K. HULPIAU, 1986, p. 248; L. WILS, *FVC, II*, 2000, pp. 161-162, 164. - Over A. van Huffelen, zie N. WOUTERS, *NEVB, II*, 1998, pp. 1478-1479.
- ³⁰ R. HULPIAU, 1986, p. 249; L. WILS, *FVC, II*, 2000, p. 162.
- ³¹ De brief in het AMVC, Letterenhuis, Antwerpen. K. HULPIAU, 1986, n. 82, p. 249.
- ³² *De Vlaamsche Stem*, 18 augustus 1915.
- ³³ *Oorlogsindrukken*, 1996, p. 379; L. WILS, 1974, p. 123; D. VANACKER, 1991, n. 576, p. 280 (Franco de Wijels).
- ³⁴ *L'Echo Belge*, 19 augustus 1915, 24 augustus 1915; K. HULPIAU, 1986, p. 254; J. DEDEURWAERDER, 2002, p. 271 (P. Fredericq). Ook in *La Belgique* (dat in Nederland verscheen) viel Léonce Du Catillon, op 24 augustus 1915, De Clercq fel aan: R. KERKHOFS, 1977, p. 229.
- ³⁵ *De Vlaamsche Stem*, 22 en 27 augustus 1915, 11 september 1915; K. HULPIAU, 1986, pp. 249-250.
- ³⁶ L. BUNING, 1976, p. 86; D. VANACKER, 1991, pp. 52, 55, 59; L. WILS, *FVC, II*, 2000, pp. 169-172.
- ³⁷ K. HULPIAU, 1986, pp. 250, 255-256 (de tekst van de vier verzen op p. 338); *De Vlaamsche Stem*, 23 september 1915. Nog een gedicht met een verscherpte herinnering aan de gebeurtenissen in Bussum, op 28 september, waarbij het overbekende keervers 'Onverduitscht, onverfranscht' in het geheugen is gebleven. Het gedicht *Aan die van Havere* werd pas op 17 oktober gepubliceerd. Dit is na het tot stand komen van het KB van 5 oktober. Maar de tekst daarvan kende De Clercq toen nog niet (zie verder). In Vlaanderen werd het gedicht reeds geciteerd in *Het Vlaamsche Nieuws* (activistisch blad, Antwerpen), op 22 oktober.
- ³⁸ F. VERRIEST, 'De houding van minister Helleputte', in *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974, p. 163; L. SCHEPENS, 1982, pp. 56-58; K. HULPIAU, 1986, p. 157.
- ³⁹ *De Vlaamsche Stem*, 31 oktober 1915; K. HULPIAU, 1986, pp. 250-251. De bijdragen van Van Cauwelaert liepen nog door in de nummers van *Vrij België* van 12, 19 en 26 november 1915, en bevatten, volgens Lode Wils (die de teksten van 22 en 29 oktober niet behandelt), *FVC, II*, 2000, p. 171 en n. 328 zijn meest krachtige boodschap, waarvan als besluit kon gelden: 'er is niemand die ons kan beletten, na de oorlog deze voortschrijdende zelfvernieuwing te voltrekken. Want de toekomst van Vlaanderen ligt in in zijn eigen kracht.' In 1974, p. 137 had Wils alleen de volledige reeks van vijf bijdragen summier aangegeven.
- ⁴⁰ K. HULPIAU, 1886, p. 261.
- ⁴¹ K. HULPIAU, 1986, pp. 262-263.
- ⁴² D. VANACKER, 1991, p. 55; L. WILS, *FVC, II*, 2000, p. 165. Een woedende Van Cauwelaert reageerde op 3 december in *Vrij België*.
- ⁴³ *De Vlaamsche Post*, 1 december 1915; K. HULPIAU, 1986, p. 263; zie *Ons Vaderland*, VI, nr. 1679, 8 februari 1920, 1-c: 'Hugo Verriest aan 't woord'. - In maart 1918 weigerde hij een hommage van het jonge, Gentse literair-activistisch tijdschrift *Regenboog* (Richard Minne, oudleerling van R. De Clercq). Zie M. DAANE, *De vrijheid veroveren. Richard Minne 1891-1965*, Antwerpen, 2001, pp. 114-119 en R. VANLANDSCHOOT, 2006, p. 277 en n. 23.
- ⁴⁴ L. BUNING, 1976, p. 89; D. VANACKER, 1991, pp. 59-61, 63.
- ⁴⁵ *Kriegszeitung des 4. Armee*, nr. 98, 26 november 1915 (archief Joris Lannoo, Tiel). *De Vlaamsche Post*, 8 december 1915: pleidooi voor het Koninkrijk Vlaanderen.
- ⁴⁶ L. BUNING, 1976, p. 97-98, 100; D. VANACKER, 1991, p. 63 en n. 154.

-
- ⁴⁷ R. P. Oszwald had in Vlaanderen Raf Verhulst, Stijn Streuvels, Emmanuel de Bom en Prosper van Langendonck gecontacteerd (Antwerpen, 19 oktober 1915).
- ⁴⁸ W. DOLDERER, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt (1890-1920)*, Kassel, 1989, p. 42 en nn. 9 en 10 (op p. 263). De herinneringen in 1937 neergeschreven staan in *Deutsch-Niederländische Symphonie*, Lübeck, 1937 (1944²), p. 301.
- ⁴⁹ L. BUNING, 1976, pp. 97-98; D. VANACKER, 1991, pp. 65-66. - Mag verondersteld worden dat Domela Nieuwenhuis hierbij zijn Berlijnse contacten met groot-admiraal Alfred von Tirpitz (annexionist!) en de kopstukken van het 'Aldeutsche Verband', Dietrich Schäfer en Heinrich Class, gevaloriseerd heeft? Volgens W. Dolderer wel, zie 1989, p. 94. - Tirpitz (1849-1930) was van 1898 tot 1916 'Staatssekretär des Reichsmarineamtes' en die *Küstflandern* als vuistpand wilde behouden. Zie *The New Encyclopaedia Britannica*, XI, 2002, pp. 795-796 (met een prachtig staatsieportret uit 1915). Bij zijn bezoek aan Berlijn (oktober 1915) zegde Domela: 'God zegene Tirpitz. Die man zou moeten regeren', geciteerd door D. VANACKER, 1991, p. 60.
- ⁵⁰ Geciteerd bij D. VANACKER, 1991, p. 66.
- ⁵¹ Vermeld bij K. HULPIAU, 1986, pp. 262-263.
- ⁵² K. HULPIAU, 1986, p. 267.